

Evanjelická cirkev a otázka židovstva

Mgr. Roman Porubän, ev.a.v. farár Kežmarok
senior Tatranského seniorátu ECAV

Úvod

Na pôde židovského judaizmu s príchodom Ježiša Krista, ktorý tiež patril k tomuto národu a pôsobením apoštolov, vstupuje do dejín cez izraelský národ požehnaná idea medzinárodného bratstva. Ježiš Kristus je ten, ktorý nás navzájom všetkých spája a vďaka ktorému môžeme sa nazývať bratmi a sestrami. On sám nám pripomína aj dnes: „*Jeden je váš Majster a vy všetci ste bratia*“ (Mt. 23,8). Bratstvo všetkých ľudí je najvyšším ideálom a programom pre národy celého sveta.

Tento ideál a program bratstva si osvojila aj evanjelická a. v. cirkev a jej veriaci. Poučení Písmom Svätým predovšetkým predstaviteľia cirkvi (biskupi: Dr. V. P. Čobrda a Dr. Š. S. Osuský) v čase II. svetovej vojny, keď Židia boli perzekvovaní, deportovaní do koncentračných táborov a tam ohavne likvidovaní, zastávali sa Židov a protestovali proti násiliu páchanom na nich. Židovská otázka, jej riešenie v Slovenskom štáte a najmä hromadné vystupovanie Židov zo židovstva a prestupovanie do iných kresťanských cirkví, postavilo aj evanjelickú cirkev pred vážnu úlohu a povinnosť zaujať v tejto veci stanovisko. Hoci evanjelická cirkev krstom prijala do svojich radov veľa Židov, nie všetci sa zachránili, i napriek tomu, že predstavitelia sledovali tento šľachetný cieľ.

Pálčivá otázka židovstva v autonómnom Slovensku

Po vzniku Československej republiky sa slovenské klerikálne hnutie formovalo v Slovenskej ľudovej strane. Spojením dvoch útvarov Čiech a Slovenska do jedného štátneho celku Československa nastali komplikácie spoločenského a hospodárskeho charakteru. Zásahy do ekonomiky sa prejavili na Slovensku negatívne nielen v hospodárskej, ale aj v spoločenskej oblasti. Táto situácia sa stala východiskom pri vytváraní programu Hlinkovej ľudovej strany, ktorá čoraz viac začala hovoriť o autonómnom Slovensku.

So zdôrazňovaním protikapitalistických hesiel, ktoré propagovala (HSLŠ) súvisela aj protižidovská propaganda. V hospodárskom živote Slovenska hrali Židia veľmi dôležitú úlohu. Mali významné pozície v priemysle, obchode a v poľnohospodárstve. Mnohí boli aktívni aj v slobodných povolaniach ako právnici a lekári. V kritike činnosti Židov, ako ju uplatňovala HSLŠ, ľudové vrstvy videli kritiku existujúceho spoločenského poriadku, ktorý v ich očiach do veľkej miery predstavoval židovský kapitál. Nie kapitalizmus, ale židovský kapitál bol podľa argumentov HSLŠ príčinou zla. Okrem toho sa im vyčítalo, že do značnej miery sa priznávajú k maďarskej národnosti, podporujú maďarskú tlač a literatúru na Slovensku.

V čase autonómie nevyšli na Slovensku žiadne protižidovské zákonné normy, no existovalo niekoľko vládnych nariadení, ktoré sa touto problematikou zaoberali. Pripravované návrhy čiastočne vychádzali zo známych norimberských zákonov. Začala sa uplatňovať definícia „Kto je Žid“.

Na Slovensku sa hneď po 6. októbri 1938 vo vládnych kruhoch, najmä v HSLŠ, sformoval politický prúd, ktorý sa orientoval na fašistické Nemecko, jeho ideológiu a metódy vlády. V období autonómie si ešte len budoval svoje mocenské pozície Vojtech Tuka. Vtedy vystupoval na politickej scéne viac-menej ako súkromná osoba. Vplyv na politiku sa snažil získať pomocou sociálnej a nacionálnej demagógie. Židovská otázka mu v tom len hrala do kariet.

Alexander Mach, jedna z vedúcich a najhlučnejších osobností radikálneho krídla, vo svojom vystúpení v Rišňovciach vo februári 1939 k problému židovskej otázky povedal: „*So Židmi, ktorí majú zlato, šperky, bohatstvo, urobili všade poriadok a urobíme ho s nimi aj my*

..... *kto tu čo nakradol, to sa mu vezme.*¹ Neostalo však len pri vyhláseniach a vyhrážkach. HG začala organizovať konkrétne protižidovské akcie podľa svojich predstáv. Prvé opatrenie, ktoré bolo potrebné urobiť, bolo spracovanie verejnej mienky. K tomuto veľkou mierou prispel časopis Gardista. Na jeho stránkach sa stále objavovala antisemitská propaganda. Tú podporovali aj nacistické kruhy prostredníctvom slovenského vysielачa vo Viedni. Toto vysielanie sa vždy končilo heslom: „*Žid je a vždy ostane našim nepriateľom!*“² Pogromistické akcie HG sa konali po celom Slovensku. K najsurovejším snád' došlo v Tmave, Piešťanoch, Kežmarku, Banskej Bystrici a vo Vysokých Tatrách.

Evanjelická cirkev v autonómnom Slovensku a slovenskom štáte

Postavenie evanjelickej cirkvi v autonómnom Slovensku a slovenskom štáte nebolo jednoduché. Vládlo tu napätie, že nový režim bude mať protievanjelické tendencie. Boli to zvlášť obavy z náboženského útlaku, pretože víťazná HSLS demonštratívne vyzdvihovala svoj úspech a zdôrazňovala katolícku ideológiu, pod ktorou si dobyla víťazstvo.

Predovšetkým sa opierala o osobnosť Andreja Hlinku. Pestovaním kultu osobnosti a vytváraním svätožiare okolo jeho osobnosti chceli ovládnuť politický, ale i duchovný život na Slovensku. Evanjelická cirkev vystupovala proti šíreniu tohto kultu zdôrazňovaním, že Slovensko malo aj významnejšie osoby ako bol Hlinka. Ešte pred vyhlásením vládného nariadenia číslo 220/1939 ktoré vyšlo 5. septembra 1939 o povinnom členstve v HG a HM, evanjelici ostro protestovali proti praktikám, ktoré robila HG. To sa týkalo tiež židovskej otázky, pretože práve na Židoch HG páchala rôzne surovosti. Keď vyšlo v platnosť nariadenie o povinnom členstve v HG a v HM, ostro vystúpili proti takémuto rozhodnutiu evanjelický kňazi svojím „Pamätným spisom“, kde odsúdili klérofašistický režim, nedemokratický spôsob vlády, neľudské a nekresťanské správanie sa voči Židom a útočili aj proti jeho duchovnému a politickému pôvodcovi, proti hitlerizmu.

Židovská otázka sa doteraz cirkvi dotýkala len v tom smere, že odsudzovala a ostro kritizovala všetky surovosti, ktoré páchala HG na židovskom obyvateľstve. No odrazu sa situácia zmenila. Židovská otázka sa začala cirkvi priamo dotýkať. V dôsledku antisemitskej politiky dochádza k početnému prestupovaniu židovských osôb, ba aj celých rodín do kresťanských cirkví, ktoré vcelku vďačne prijímali nových veriacich. No však stúpajúca vlna konvertovania vyvolávala nevôľu oficiálnej propagandy i radikálne fašistických kruhov. Dr. J. Tiso adresoval listy biskupským úradom na Slovensku, v ktorých upozorňoval na tieto prestupy. Vláda preto žiadala duchovných, aby zvažili pohnútky vstupu do cirkvi a aby zachovávali pritom prísne predpisy pre pokrstenie Židov.

Evanjelická cirkev a. v. na Slovensku preto vypracovala smernice pre prijímanie inoveriacich, menovite Židov do ev. a. v. cirkvi na Slovensku. Tieto smernice, ktoré navrhol biskup západného dištriktu Dr. S. Š. Osuský, boli cirkvou najskôr pripomienkované a potom upravené a prijaté. Podľa interkonfesionálneho zákona číslo 96/1925 mohol každý občan meniť svoje vierovyznanie. Smernice boli vypracované aj z toho dôvodu, aby prestupy sa nekonali len formálne. Okrem iného tam stálo: *Aby však dôstojnosť aktu neutrpela škodu a do cirkvi nehrnuli sa nežiaduce živly, farský úrad je povinný žiadateľa upozorniť, že prístup obsahuje štyri čiastky: a) informačnú; b) prípravnú; c) pokrstenie; d) prijatie do cirkvi a do niektorého zboru.*³ Smernice sa ďalej zaoberali podrobným rozobratím každej zo štyroch častí.

¹ Slovák 7. 2. 1939

² I. Kamenec.: Po stopách tragédie. Archa, Bratislava 1991. s. 40.

³ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Smernice pre prijímanie inoveriacich, menovite Židov do evanj. a.v. cirkvi na Slovensku. č. 131- Židovská otázka

Nesúhlas evanjelických kňazov s postupom HG

HG a HM boli spočiatku organizáciami vytvorenými na vstupe dobrovoľnosti. 5. septembra 1939 však vyšlo vládne nariadenie č. 220/1939 o povinnej účasti v HG a HM všetkým slovenským občanom od 6. do 60. roku života. Spočiatku evanjelická cirkev nemala námietok pre vstup evanjelikov do HG a HM. Skôr naopak – čo ma dosť prekvapuje. Obežníkom z 13. decembra 1938 č. 16,093/1938 odporúčala aby sa jej veriaci stali „členmi HG všade tam, kde ich evanjelické náboženské cty nebudú urážané a kde v ničom neutrpí ich evanjelicko-náboženské presvedčenie. Je totiž žiaduce, aby evanjelický živel všade bol zastúpený a mohol spolupracovať na budovaní nového Slovenska.“⁴ No našťastie tento postoj k HG dlho nezdiala.

Uplatňovanie surových protižidovských výziev a ich realizácia v každodennom živote narážala nielen na nevôľu hospodárskych kruhov, ale tiež aj na opatrný nesúhlas vládnych činiteľov. K tomuto problému najostrejšie sa postavil Spolok evanjelických kňazov na Slovensku, ktorý 21. novembra 1939 poslal prezidentovi Dr. J. Tisovi, Snemu a vláde Slovenskej republiky Pamätný spis s protestom proti povinnému členstvu mužskej časti populácie v organizáciách Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže.

Týmto „Pamätným spisom“ spolok evanjelických a. v. kňazov na Slovensku vyjadril svoju mienku ohľadom organizácií Hlinkovej mládeže a Hlinkovej gardy. Jedným z dôvodov, prečo bol napísaný tento „Pamätný spis“, ako ho evanjelickí kňazi prezidentovi predložili, bol nesúhlas s tým, aby ich veriaci vstupovali do organizácie, teda HG, ktorá pácha na nevinných židovských občanoch surovosti priečiace sa kresťanskej morálke.

Evanjelickí kňazi v tomto spise nezabudli ani na tak horúcu a často diskutovanú židovskú otázku, v ktorej poznamenali: *Uznávame, že v revolučnej dobe bolo azda potrebné mať nejaké polovojenské dobrovoľnícke teleso. Ale fakt je i to, že HG bola doteraz často upotrebovaná a jej členovia boli gardovou disciplínou nútení neraz i také veci robiť, ktoré my, ako evanjelickí kresťania a občania nemôžeme schvaľovať, ako: zasahovanie do osobných práv a slobôd istých ľudí, zákroky proti Židom i bez zákonitého podkladu, priame surovosti /keď napr. gardisti v noci z postelí vyťahovali osobne nevinné židovské ženy, matky, deti a odvádzali ich v noci do táborov, atď./, nezákonné vyberanie peňazí a podobné, aké zákroky sa stali proti platným zákonom i proti kresťanskej etike. Osvedčujeme sa, že my ako kresťania, k tomu ako evanjelickí kňazi, nikdy by sme v garde nemohli ani mlčky schvaľovať také veci, alebo evanjelických gardistov k nim nútiť.*⁵ HG bolo ďalej vytknuté nezákonné vyberanie peňazí od Židov a ich nevinné odvážanie do koncentračných táborov. List sa končil nádejou, že spomenuté problémy budú prerokované a dôjde sa k riešeniu, ktoré pomôže spoločnej práci všetkých občanov v prospech štátu.

Ludácka tlač vystúpenie ostro napadla a odsúdila. Slovák 8. decembra 1939 napísal, že záležitosť je súkromným podujatím niekoľkých kňazov, s ktorými mnohí nesúhlasia a vyslovujú proti nemu svoj protest. Podľa Slováka sa vraj slová nesúhlasu ozvali v okolí Liptovského Mikuláša a Martina. Hneď nato evanjelické kňazstvo sa uznieslo na svojej zimnej konferencii dňa 19. decembra 1939 a vydalo osvedčenie, v ktorom sa hovorí: *Konferencia liptovského kňazstva za potrebné pokladá vyhlásiť, že v Liptovskom senioráte niet ani jedného ev. a. v. kňaza, ktorý by s „Pamätným spisom“ a s jeho celkom podrobnosťami nesúhlasil.*⁶

Voči nezákonným postupom HG neostalo ticho ani generálne presbyterstvo evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, ktoré sa uznieslo na tom, *aby konkrétne prechmaty*

⁴ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Obežník o HG číslo 16.093/1938

⁵ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Pamätný spis Spolku evanjelických a. v. kňazov na Slovensku. s. 5.; č. 131- Židovská otázka

⁶ Cirkevné listy. 22. decembra 1939. s. 461-462.

*Hlinkovej gardy, týkajúce sa evanjelictva, boli oznamované slovenskej vláde, hl. veliteľstvu a duchovnej správe Hlinkovej gardy s požiadanim o nápravu.*⁷ Biskup Osuský bol poverený presbyterstvom, aby navrhol zodpovednú osobu za duchovného veliteľa v HG. Neskôr bol ňou poverený Dr. Ladislav Jurkovič. O vládnom nariadení povinného členstva v Hlinkovej garde sa zaoberalo generálne presbyterstvo na svojom zasadnutí 23. novembra 1939. Po správe Dr. Osuského prijalo stanovisko, že „*v záujme národnom a štátnom presbytérium žiada novelizáciu zákona v tom zmysle, aby členstvo v HG a v HM bolo dobrovoľné, lebo tak to žiada sloboda svedomia kresťana človeka, bez ktorej niet zodpovednosti.*“⁸ Ďalej protestovalo proti jednotlivým krivdám, smutným úkazom a zjavom, ktoré sa vyskytovali v spoločnosti. K židovskej otázke sa menovite nevyjadrilo, možno aj z toho dôvodu, že bol už napísaný „Pamätný spis“ Spolku evanjelických kňazov, ktorý zahrňoval túto otázku, ale podotklo, že ako všetci občania v spoločnosti *máme rovnaké občianske povinnosti, chceme mať aj rovnaké občianske práva v slobodnej vlasti.*⁹

Prijatie nacistického vzoru v riešení židovskej otázky.

Spomedzi prvých posalzburských opatrení, ktoré Židov najcitlivejšie postihlo, bolo vládne nariadenie č. 208/40 Sl. z. o vylúčení židovských študentov a žiakov zo škôl. Na jeho základe boli vylúčené židovské osoby zo škôl všetkých druhov okrem obecných, a aj tam sa museli židovskí žiaci oddeliť vo zvláštnych triedach.

Toto zákonné nariadenie zasiahlo veľmi citlivé miesto židovstva. Týkalo sa detí a mládeže, teda tej časti spoločnosti, ktorá si nevedela vysvetliť, prečo odrazu nemôžu chodiť do školy. Nebolo to nič iné, ako jasný dôkaz toho, že rozkladný proces treba začať už v rannom detstve.

Proti takejto krutosti, ktorá sa páchala už na najmenších židovských občanoch, sa postavila aj evanjelická cirkev. Dištriktuálny konvent západného dištriktu podal návrh, aby generálny konvent požiadal vládu republiky o zmiernenie predpisov v tom zmysle, že deti z krížnych manželstiev vychovávané v rodine, v chráme a v škole v duchu zásad evanjelikov, mohli svoje štúdiá vykonávať v evanjelických cirkevných školách. Na svojom zasadnutí dňa 21. novembra 1940 generálny konvent takéto vládne nariadenie odsúdil a snažil sa pomôcť aspoň rodinám krížnych manželstiev. Na tieto deti sa tiež pozeralo ako na Židov. Preto generálny biskup Dr. V. P. Čobrda z poverenia generálneho konventu napísal Ministerstvu školstva a národnej osvety žiadosť, v ktorej stálo, „*aby pri povolení alebo nepovolení štúdiá deťom z krížnych manželstiev /židovsko-kresťanských/ rešpektovaná bola mienka patričných biskupov, ak ide o povolenie štúdiá na cirkevných stredných školách.*“¹⁰

Evanjelici protestujú voči porušovaniu občianskych práv na Židoch

Pri druhej etape arizačných procesov sa začali vyháňať Židia z bytov a rapídne sa obmedzovali ich občianske a ľudské práva. Drastickým prostriedkom šikanovania židovských osôb boli domové prehliadky, pri ktorých dochádzalo k svojvoľnému habaniu osobného majetku. Nariadením vlády sa mali Židia označiť 3 cm žltou širokou páskou na ľavom ramene alebo na vrchnom odevu.

⁷ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Zápisnica z generálneho presbyterstva. Bratislava, 27. marca 1939. 6. bod: Účasť v HG.

⁸ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Zápisnica generálneho presbyterstva. Bratislava, 23. novembra 1939. 16. bod: Povinnosť členstva v HG.

⁹ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Zápisnica generálneho presbyterstva. Bratislava, 23. novembra 1939. 16. bod: Povinnosť členstva v HG.

¹⁰ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka: 416/1941 Ministerstvu školstva a národnej osvety.

Toto nariadenie sa stretlo s nesúhlasom veľkého počtu „árijského“ obyvateľstva. No nielen obyvateľstvo k tomu zaujalo negatívny postoj, ale aj evanjelická cirkev. 16. apríla 1941 boli doručené na biskupský úrad „Pripomienky“ Ústredne židov ohľadom označovania židovských občanov žltými páskami. Tieto pripomienky boli napísané v nádeji, že cirkev by mohla v tejto otázke zaujať stanovisko a protestovať tak proti hrubému porušovaniu ľudských práv. Ústredňa Židov konštatovala, že „zovňajšie označenie občanov či už podľa národnosti, náboženstva, rasy alebo iných hľadísk treba nám v zásade odmietnuť ako ničím neodôvodnené a dejinnému vývoju nezodpovedajúce a už teraz cítime povinnosť ohradzovať sa proti zavedeniu tohoto systému, v ktorom vidíme iba útok na ľudskú dôstojnosť občanov.“¹¹

Po prečítaní si pripomienok gen. biskupský úrad dňa 26. apríla 1941 zaslal ministerstvu vnútra protest voči takýmto postupom na židovskom obyvateľstve. Pokladal si za povinnosť oznámiť ministerstvu vnútra, že Slovenská evanjelická a. v. cirkev s takýmto nariadením nesúhlasí a pokladá ho za „nespravodlivé a urážlivé nielen pre Židov, ktorí sa dali pokrstiť, stali sa kresťanmi a žijú ako kresťania v zriadených kresťanských domácnostiach, ale aj pre kresťanské cirkvi, ktoré ich do svojho zväzku prijali ako kresťanov.“¹² Zdôraznili, že slovenský štát je kresťanským štátom a ten spočíva len na kresťanských zásadách, učení a prikázaniach Kristových.

Zvlášť podčiarknuté bolo to, že najradikálnejším učením kresťanských cirkví je, že tí, čo sa pokrstili v Krista Ježiša, Krista si obliekli.¹³ Z tohto dôvodu označovanie pokrstených Židov sa protivilo kresťanskému učeniu, lebo tým by bol aj marený rozkaz Ježišov o šírení kresťanstva medzi všetkými národmi. Opierajúc sa o zákon, o vzájomných pomeroch náboženských vyznaní č. 96/1925 Sb. z., v ktorom sa jasne hovorí, že dňom vystúpenia z niektorej cirkvi prestali platiť všetky dovtedajšie právne vzťahy k patričnej cirkvi, žiadali ministerstvo vnútra, aby označovanie Židov sa neaplikovalo na pokrstených Židoch.

Židovský kódex a jeho dôsledky

Začiatkom septembra 1941 predsedníctvo vlády zvolalo svoj legislatívny zbor a predložilo mu osnovu vládneho nariadenia týkajúcu sa židovskej otázky. Za krátky čas vládne návrhy boli prijaté a 9. septembra hneď vyšlo v Slovenskom zákonníku nariadenie O právnom postavení Židov, ktoré sa stalo známym pod menom židovský kódex. Nariadenie 198/1941 Sl. z. sa stalo jedným z najkrutejších protižidovských zákonov. Obsahovalo 270 §. Novotou v kódexe bol fakt, že riešenie židovského problému sa postavilo na rasový základ.

Zvláštne miesto v nariadení 198/1941 majú paragrafy 255 a 256, ktoré umožňovali prezidentovi republiky udeliť židovským občanom úplnú alebo čiastočnú výnimku spod židovského kódexu. O počte výnimiek, ktoré prezident Dr. J. Tiso udelil, sa až dodnes vedú spory a údaje ohľadom nich sú veľmi kusé. Kancelária prezidenta tento skutok nerobila len tak nezištne, z púhej lásky voči bližnému, ale za udelenie výnimky vyberala poplatok priamo úmerný majetku židovského žiadateľa. Jedno je však isté, že tisícky žiadostí bolo zamietnutých. Možno práve aj z toho dôvodu, že nemajetní alebo lepšie zarizovaní Židia nemali z čoho zaplatiť svoje výkupné.

Evanjelická cirkev a. v. na Slovensku v čase vydania židovského kódexu často sa obracala na kanceláriu p. prezidenta s predkladaním i odporúčaním žiadostí pokrstených Židov o výnimku z pod 1. §-u Židovského kódexu a nie vždy bezvýsledne.¹⁴ Opierajúc sa o oficiálny sľub vlády vyhlásený ministrom vnútra A. Machom obrátila sa taktiež so žiadosťou

¹¹ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka. Pripomienky Ústredne židov k označovaniu Židov žltými páskami.

¹² Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka. 5865/1941.: Označovanie Židov a im na roveň postavených.

¹³ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka. 5865/1941.: Označovanie Židov a im na roveň postavených.

¹⁴ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Zápisnica gen. Konventu z 26. 11. 1942. s. 20.

na toto ministerstvo, aby im bola umožnená starostlivosť o duchovný život pokrstených neárijcov. Cirkev chcela vyslať kňaza do odtransportovaných krajov, kde sa títo neáriji nachádzali. Na týchto dvoch príkladoch môžeme vidieť, že ani cirkvi nebolo jedno, ako sa zaobchádzalo so Židmi pri uplatňovaní židovského kódexu.

S neskrývaným uspokojením, ba až s nadšením privítala ľudácka tlač toto nariadenie. Podľa časopisu Slováč kódex patril medzi najdôležitejšie a najväčšie opatrenie slovenskej vlády, lebo „urobil definitívny krok v riešení židovskej otázky.“¹⁵ Noviny všade oznamovali, že slovenská vláda vydala najprísnejšie rasové protižidovské opatrenia, ktoré sa stanú vzorom pre celú Európu.

Skôr ako bol vydaný Pastiersky list, zaoberali sa problémom cirkevne časopisy. Evanjelický posol z 11. apríla 1942 referoval o obmedzení osobnej slobody občanov židovského pôvodu. Šlo o zákaz zmeny trvalého bydliska a o zákaz vychádzania od 18. hodiny večer do 8. hodiny ránej. Správa sa končila konštatovaním, že „to, čo sa v posledné časy so Židmi u nás deje, nemôže sa zhodovať so zásadami ľudskosti, tým menej so zásadami opravdivého kresťanstva.“¹⁶ Odpoveďou vlády na túto poznámku bolo zastavenie časopisu.

Časopis Gardista reagoval 29. apríla 1942 na túto správu a napísal článok napádajúci Evanjelický posol, ktorý označil vyvážanie Židov za antihumánny skutok.

Gardista ďalej obviňuje evanjelických kňazov z hromadného krstenia Židov, podľa toho, kto koľko vedel zaplatiť. Kňazi si vraj vybrali iba majetných Židov, ktorí im mohli dať tučné štóly. Obviňuje ich, že im „nezáležalo na tom, aby pre cirkev získali aj takých Židov, čo boli chudobní a čo za krst dobre platiť nevedeli.“¹⁷ V závere článku evanjelickí kňazi boli nazvaní darebákmi, ktorí len využívajú situáciu na obohacovanie sa. Článok sa končil konštatovaním: „Myslíme, že také darebáctva najviac odporujú zásadám opravdivého kresťanstva.“¹⁸ Nevieť odkiaľ časopis Gardista čerpal informácie o tom, že evanjelickí kňazi krstili iba majetných Židov, ale boli to informácie, ktoré nezodpovedali pravde. Cieľom týchto obvinení bolo skompromitovať cirkev v jej postoji k židovskej otázke.

Aj Stráž na Sione z 15. apríla 1942 sa ostro postavila proti referovaniu novín, ktoré písali, že „židovská otázka bola vyriešená tak, aby sa proti nej nemohli stavať cirkevní činitelia, ba mohli sa presvedčiť z úst najpovolanejších v tomto ohľade, že cirkevní činitelia sa stotožňujú s pokračovaním vlády.“¹⁹ Stráž na Sione zdôraznila, že zo strany evanjelickej a. v. cirkvi žiaden zodpovedný činiteľ o mienku nebol požiadaný. Táto otázka bola veľmi závažná a keby mala cirkev k tomu povedať svoje slovo, „musel by sa s ňou zaoberať generálny konvent, ako jedine kompetentný v tejto otázke. Najmenej o nej vedia dp. biskupi, ktorí preto nikomu nemohli oznámiť svoje stanovisko.“²⁰

K tejto otázke sa ešte vracia Stráž na Sione z 15. júna 1942 vo forme výkladu biblickej otázky „A kto je môj bližný“ Vo výklade sa hovorí, že náš bližný je ten, kto potrebuje našu pomoc. My mu ju máme poskytnúť bez ohľadu na stav, národnosť a farbu pleti. Ak sa tak nedívame na ľudí a nepomáhame, ba škodíme im, nie sme hodní nazývať sa kresťanmi.

Písať podobným spôsobom v dobe, keď časopisy režimu ako Gardista a Slováč denne útočili na tých, ktorí ochraňovali alebo sa zastávali Židov, pranierovali každú poskytnutú pomoc, ba dokonca ju vyhlasovali za protištátnu činnosť, vyžadovalo nemalú dávku odvahy.

---

¹⁵ Slováč, 11. 9. 1941

¹⁶ Evanjelický posol zpod Tatier, 11. apríla 1942, Ročník XXXII. číslo 7. s. 145

¹⁷ Prof. PhDr. L. Hubenák. zostavovateľ: Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939-1945). Dokumenty (II. časť). Edícia JUDAICA SLOVACA 1994. s. 100

¹⁸ Prof. PhDr. L. Hubenák. zostavovateľ: Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939-1945). Dokumenty (II. časť). Edícia JUDAICA SLOVACA 1994. s. 100

¹⁹ Stráž na Sione, 15. apríla 1942. Ročník L. číslo 8. s. 121.

²⁰ Stráž na Sione, 15. apríla 1942. Ročník L. číslo 8. s. 121.

Problémy okolo prestupov a krstov Židov

Jedným z možných únikov pred židovským kódexom a deportáciami do koncentračných táborov bolo pokrstenie a prestúpenie na kresťanskú vieru. Evanjelická cirkev počas tohto obdobia pokrстила veľa Židov. No nie všetci prestúpili z vnútorného presvedčenia. Židia sa hrnuli k hromadným krstom niekedy len preto, aby si zachránili svoj život. V tom čase to bolo pochopiteľné, no veľa z nich sa dalo pokrstiť len kvôli tomu, aby zachránili svoje veľké majetky.

Na tento problém v cirkvi poukazoval aj žilinský farár Fedor Rupeldt a žiadal cirkevnú vrchnosť, aby v tejto veci nejako zakročila. Vo svojom liste z 25. septembra 1941 adresovanom biskupskému úradu Západného dištriktu hovorí, že k nemu prichádza veľa Židov, ktorí chcú byť pokrstení čo najnenápadnejšie, bez akéhokoľvek osvedčovania pred zborom, ba dokonca ak by to bolo možné aj bez pokrstenia, len aby čím skôr dostali osvedčenie o tom, že sú kresťania. Častou príčinou toho, že sa nechceli dať verejne pokrstiť bolo to, že by to poškodilo ich obchodom. Majetní Židia boli ochotní zaplatiť i veľké čiastky peňazí, len aby boli pokrstení. Fedor Ruppeldt takéto počínanie nazval *hotové kupčenie*²¹ s krstom. Z tohto dôvodu vyzýval aj predstaviteľov cirkvi, aby sa ustálila určitá časová lehota na prípravu ku krstu a až po nej môže byť inoveriaci pokrstený.

Neskoršie vypracoval aj štatút o prijímaní inoveriacich do Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku, ktorý predložil generálnemu biskupskému úradu, aby tento bol prijatý generálnym konventom a vydaný v podobe úpravy pre zbory, presbytériá a farské úrady. Generálny konvent odporúčal biskupom, aby na základe priloženého štatútu doplnili aj svoj Pastiersky list.

Na podobný problém upozorňovali aj hlohovskí cirkevníci, keď 22. marca 1942 napísali biskupovi Čobrdovi list. Upozorňovali ho na to, že Židia sa dávajú krstiť len zo zistných dôvodov. V liste stálo: *Ved' Židia sami hovoria, že idú k nám len preto, že sa môžu stať obratom ruky kresťania.*²² Žiadali biskupa, aby stanovil určitú lehotu vyučovania a že potom sa ukáže, kto naozaj úprimne chcel prestúpiť do evanjelickej cirkvi. Zdôrazňovali aj ten fakt, že keď pre Židov nastanú lepšie časy, tak všetci opäť húfne budú vystupovať z cirkvi. V tomto zbore musela byť veľmi vyostrená nálada proti Židom, pretože záver listu sa niesol v duchu, že so Židmi nechcú mať nič spoločného.

No nielen v žilinskom a hlohovskom zbore boli problémy okolo krstov a prestupov. Celá hromada sa vyskytla na Spiši, kde v zboroch sa nachádzala prevažná časť nemeckej menšiny, ktorá razantne odmietala krsty Židov.

8. júla 1942 evanjelický a. v. seniorský úrad v Poprade – Veľkej poslal sťažnosť nemeckému ako aj slovenskému úradu v Spišskej Novej Vsi, v ktorej stálo:

*Dôstojný pán farár! Keďže sme sa dozvedeli, že ste mali v úmysle predošlej nedele v našom kostole Židov krstiť, sme nútení Vám z naloženia dôstojného pána seniora (Kirchenrat) a vo svojom vlastnom mene dať na známosť toto: Zakazujeme Vám v našom chráme Božom, ktorý je dedictvo po našich predkoch, Židov krstiť a krsteným Židom alebo s nimi akékoľvek funkcie vykonávať, lebo nedáme svoj chrám Boží v dôsledkoch istého konjunkturálneho zjavu pošpiniť potupou a hanbou. Podľa rozlukového zákona dávame svoj chrám Boží slovenským domácim vo viere ochotne k dispozícii; so židovským národom, či je krstený alebo nie, nechceme a nemôžeme mať nič spoločného. Ako sa k veci staviate Vy, je nám bočné. Nám ide len o to, aby náš chrám Boží nebol zneužívaný.*²³ Tento list nám dokazuje, že nemeckí cirkevníci na Spiši sa k Židom správali veľmi agresívne. Boli nainfikovaní protižidovskou propagandou, ktorá premohla aj ich kresťanské zásady.

²¹ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Fedor Ruppeldt.: Priestupy Židov. č.131- Židovská otázka

²² Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka, List hlohovských cirkevníkov biskupovi.

²³ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka, Ev. a. v. farský úrad vo Veľkej.

Rozpory medzi slovenským a nemeckým veriacim ľudom nastali aj v Krompachoch. Tu 19. júla 1942 mala byť confirmovaná Blažena Guttmanová. No predstavení nemeckej evanjelickej cirkvi so skupinou FS, prekazili obnovenie krstného sľubu confirmandky, znesvätili priebeh bohoslužobného obradu a obvinili slovenských evanjelikov z *nelojálnosti voči tvorcom novej Európy*.²⁴ Podobné prípady sa stávali skoro vo všetkých slovensko-nemeckých zboroch. Židia tu boli stále odmietaní a považovaní za nepriateľov.

Týmto prípadom sa zaoberalo aj generálne presbytérium, ktoré sa konalo 11. augusta 1942 v Bratislave. Biskup Dr. Samuel Št. Osuský poznamenáva, že *zakročil u biskupa nemeckej ev. a. v. cirkvi na Slovensku Scherera, ktorý uznal, že Nemci nemajú právo miešať sa do našich vecí, ale upozorňoval na to, že také funkcie, ako krsty a confirmácie Židov sa majú odbavovať ticho a nie okázalo, lebo to budí pohoršenie u nemeckých evanjelikov*.²⁵

Pastiersky list k židovskej otázke

Z poverenia generálneho presbyterstva vyslovila Evanjelická a. v. cirkev svoje zásadné stanovisko k židovskej otázke Pastierskym listom vydaným dňa 20. mája 1942. Prvá časť listu prináša úpravy o prijímaní židovských osôb do evanjelickej a. v. cirkvi. Upozorňovalo sa na to, aby prijímanie do cirkvi sa nedialo „*lahkomyselne, prenáhle, na úkor vážnosti a dôstojnosti cirkvi; nie z dôvodov čisto ľudských, ale požiadaviek Božích a podľa učenia cirkvi a najmä nesmie rozhodovať spoločenské postavenie, hmotné polozenie patričných, ale vždy len dobre pochopené záujmy Kráľovstva Božieho na zemi a spasenie nesmrteľných duší*“.²⁶

V druhej časti sa Pastiersky list vyslovuje ku krokom slovenskej vlády v židovskej otázke. Žiada, aby sa v riešení tohoto problému pristupovalo po ľudsky a kresťansky a zabezpečili sa tak potrebné hmotné prostriedky na živobytie pre židovských občanov, aby aj u nich bola zachovaná ľudská dôstojnosť a nikto nemal pocit krivdy. Na adresu postupu voči občanom židovského pôvodu list uvádza: „*Žiaľbohu, že sme museli byť svedkami takých nepotrebných, ničím neodôvodnených a nijako neospravedlniteľných prehmatov a výčinov, ktoré sa aj čisto ľudským citom protivia, a ani s ľudskou spravodlivosťou a zákonom Božím, ani s učením a láskou sa nesrovnávajú*“.²⁷

Reakcie politických kruhov a tlače na Pastiersky list

Po odoslaní Pastierskeho listu do zborov a jeho uverejnení v tlači ministerstvo vnútra žiadalo list okamžite odvolať a stiahnuť z obehu. Kňazom hrozilo rôznymi represáliami, ak list sa bude čítať v chrámoch. No Pastiersky list i napriek hrozbám bol prečítaný vo všetkých evanjelických kostoloch, ale k sľubovaným represáliám nedošlo.

Vládna tlač tiež na Pastiersky list ostro zaútočila. Gardista z 2. júna 1942 písal, že list vyvolal medzi evanjelikmi rozhorčenie a že mnohí kňazi ho odmietli prečítať. Obsah listu nazval *neslýchane útočným proti opatreniam slovenskej vlády*.²⁸ Zároveň ironizoval biskupov a snažil sa ich vydeliť z kruhu ostatných cirkevných činiteľov a tak vzbudiť dojem vo verejnosti, že Pastiersky list je predovšetkým ich mienka a záležitosť.

V podobnom duchu hovoril o biskupoch v súvislosti s Pastierskym listom a banskobystrickým manifestom, ako aj celkovým pokračovaním evanjelickej a. v. cirkvi Alexander Mach, ktorý na audiencii Júliusovi Dérerovi povedal: *Nuž ale, ako ste vedení, tak robíte. Váš pán biskup Dr. Čobrda a ešte niektorí ani neviete a nechcete vedieť, akou je*

²⁴ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: č. 131- Židovská otázka, Krompachy- confirmácia.

²⁵ Archív GBÚ ECAV na Slovensku.: Zápisnica generálneho presbytéria Slovenskej ev. a. v. cirkvi z 11. augusta 1942

²⁶ Dr. S. Š. Osuský.: Služba národu II. Pastiersky list v židovskej otázke. TRANOSCIUS 1947. s. 228.

²⁷ Dr. S. Š. Osuský.: Služba národu II. Pastiersky list v židovskej otázke. TRANOSCIUS 1947. s. 230.

²⁸ Gardista, 2. júna 1942

*nezbytnou jednotu národa, ako je nevyhnutným bojovať proti židobolševizmu a potom už podľa týchto vystupujete v mene cirkvi.*²⁹

Gardista bol najviac pobúrený tým, ako sa Pastiersky list vyjadroval o ideológii a politických náukách slovenského národného socializmu, ktoré nazval premenlivými národné nevyvretými a neustálenými filozofickými, politickými a sociálnymi ideológiami.

Evanjelické sirotince v boji o záchranu židovských detí

V týchto neľahkých časoch svoje útočisko a záchranu našlo aj 26 detí židovského pôvodu v evanjelickom sirotinci v Liptovskom Sv. Mikuláši. Farárom, ktorý tu vtedy pôsobil bol Vladimír Kuna (nar. 20. 10. 1904, zomrel 22. 8. 1996). Zároveň bol aj správcom sirotinca. Za tento humánný čin bol vyznamenaný medailou cti s právom zasadiť strom v Háji spravodlivých na Vrchu Pamiatky v Jeruzaleme inštitúciou Yan Vashen.

Evanjelický posol ale aj Cirkevné listy stále prinášali správy o činnosti tohoto sirotinca. Sirotinec bol podporovaný prevažne veriacim ľuďom Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi. Toho sú dokladom aj uverejnené zoznamy prispievateľov na stránkach Evanjelického posla. Podľa zápisnice zo seniorálneho konventu Liptovského seniorátu *dary a zbierky činili celkom peknú sumu 355 724,- Ks.*³⁰ Okrem veriacich na chod sirotinca prispievali Robotnícka sociálna poisťovňa v Bratislave, Penzijný ústav súkromných úradníkov a Okresná starostlivosť o mládež.

V oficiálnych správach a záznamoch sa nikde nedozvedáme o tom, že by sa v sirotinci nachádzali židovské deti. Je to pochopiteľné, pretože situácia to nedovoľovala. Židovské deti často v záznamoch figurovali pod iným menom, ba aj ich osobné údaje falšovali, aby mohli vôbec byť v sirotinci. Ak sa v zápisniciach z konventov spomína nejaká pomoc židovským deťom, tak veľmi opatrne, aby slovo Žid tam vôbec ani nefigurovalo. Zápisnica z dištriktuálneho konventu VD v Štubnianskych Tepliciach o pomoci židovským deťom hovorí: *Náš liptovsko-sv. mikulášsky sirotinec i pri všetkých ťažkostiach dnešných časov nehatene vykonával a vykonáva svoju záchrannú a vychovávateľskú prácu.*³¹

Druhým útočiskom záchrany bol aj evanjelický sirotinec v Modre, ktorého správcom bol v rokoch 1934-1943 dištriktuálny farár Bohumil Kadlečík (narodený 4. 11. 1895, zomrel 5. 1. 1961). Sirotinec konal svoju šľachetnú činnosť pod duchovným dohľadom miestneho farára Júliusa Dédera (narodený 23. 5. 1895, zomrel 26. 12. 1963) V sirotinci našli útočisko v rokoch 1942-1944 deti židovského pôvodu v počte 34.

O modranskom sirotinci a záchrane židovských detí sa zachovalo v archívoch viacej dokumentov ako o mikulášskom. V archíve GBÚ ECAV na Slovensku sa nachádza kópia listu č. 478 zo dňa 11. septembra 1950, ktorým správa sirotinca ešte pred jeho zlikvidovaním oznamuje farskému úradu v Modre menoslov dietok neárijského pôvodu, ktoré boli v sirotinci umiestnené v rokoch 1942-1944.

Najmladšie prijaté dieťa do sirotinca malo iba dva roky. Najstaršie bolo 14-ročné. Medzi deťmi boli aj dvojčičky Gertrúda a Viera Kaufmanové. Pred vypuknutím SNP našlo útočisko v sirotinci 26 detí. Predstavitelia sirotinca často riskovali svoju slobodu a život. Táto skutočnosť vyzdvihuje ich hrdinský postoj prameniáci v kresťanskom humanizme a Kristovej láske.

²⁹ Dr. S. Š. Osuský c.d., s. 230-231

³⁰ Zborový archív v Liptovskom Mikuláši.: Zápisnica seniorálneho konventu Liptovského z 30. júna 1944. V Liptovskom Sv. Mikuláši. s. 22.

³¹ Zborový archív v Liptovskom Mikuláši.: Zápisnica dištriktuálneho konventu VD v Štubnianskych Tepliciach, 30. septembra 1942. s. 29.

Záver

Židovská otázka a jej riešenie na Slovensku počas II. svetovej vojny tvoria špecifickú, no neoddeliteľnú súčasť dejín slovenského štátu. Toto obdobie bolo obdobím antisemitizmu v každodennej politike, na ktorú nedoplatili len Židia, ale dotkla sa aj širokej vrstvy obyvateľstva. Z tohto dôvodu by sa malo o tomto probléme dnes hovoriť otvorene a trpezlivo. No často sme svedkami toho, že to tak nie je.

Často sa ozývajú hlasy, že aj cirkev pre záchranu Židov mohla urobiť viac. Ľahko sa nám hovorí v dnešnej dobe, ako by sme sa postavili na obranu Židov, pretože sa nenachádzame v tej situácii, ale ktovie, koľkí z nás by sklopili uši, keby boli postavení pred podobnú situáciu. Neboli by sme aj dnes rovnako ľahostajní, ako sme ľahostajní k mnohým iným problémom v dnešnej spoločnosti? O poslušnosti židov odchádzajúcich do koncentračných táborov a ľahostajnosti tých, ktorí sa na to prizerali Juraj Špitzer napísal: *Poslušnosť Židov, odchádzajúcich mlčanlivo do transportov možno odsúdiť iba vtedy, ak sa odmyslí ľahostajnosť okolia, ktoré trpelo teror ako už toľkokrát v dejinách. Boli ľudia, ktorí hovorili: Dávajú sa odvieť ako ovce na jatku. Potom sa rýchlo poobzerali, či ich niekto nepočul, aby sa ich slová, nedajbože, nepovažovali za výzvu k vzbure. Prejav neposlušnosti a odporu boli zriedkavé. Nie zo strachu ani zo zbabelosti, nemali prosto v mori ľahostajnosti zmysel.*³²

---

³² J. Špitzer.: Nechcel som byť Žid. Kaligram, Bratislava 1994. s. 76.